

Boekbesprekingen

Billiet, J. & Waege, H. (red.)
Een samenleving onderzocht.
Methoden van sociaal-wetenschappelijk onderzoek

Antwerpen: De Boeck, 2003, 390 pp.
ISBN 90 455 0821 4

Verplichte literatuur. Uitgeverijen hebben er belang bij dat een boek uit hun catalogus bij zo veel mogelijke opleidingen worden gebruikt. Voor het vak methodologie zijn er in Nederland verscheidene boeken uitgegeven. Drie voorbeelden zijn 't Hart e.a. (1996), Baarda en De Goede (1997) en Segers (1999). Baarda en De Goede is vormgegeven als een kookboek. Recept voor recept, het staat er helder in. Een handig naslagwerk voor wie even snel iets wil opzoeken, maar mijns inziens ongeschikt om studenten te lezen te geven. Voor lekker lezen zijn kookboeken ook niet bedoeld. Segers stond de laatste jaren op de lijst van onze opleiding. Segers is zeker geen boek dat steeds panklare stof aandraagt. Het boek probeert studenten echt tot nadenken over methodologie aan te zetten en doet dat bijvoorbeeld door te beginnen met twee uitvoerige onderzoeksvoorbeelden. In de rest van het boek wordt dan steeds weer ingehaakt op die voorbeelden. Een belangrijk nadeel van Segers heb ik altijd gevonden dat er een aantal overbodige hoofdstukken in staan. Dataordening, elementaire data-analyse en item-responsetheorie zijn onderwerpen die

in een statistiekboek en niet in een methodologieboek thuishoren. In ieder geval hebben we die onderwerpen binnen onze opleiding bij statistiek ondergebracht en mochten de studenten de betreffende hoofdstukken overslaan.

Voor een alternatief voor Segers heb ik eerst op de Engelstalige markt gezocht. En bij die zoektocht werd het me soms wel erg makkelijk gemaakt. Zo kwam de Nederlandse vertegenwoordiger van McGraw-Hill zelfs op bezoek om me de boeken in zijn catalogus en het bijbehorende hulpmateriaal op internet (Powerpoint-presentaties, tentamenopgaven, etc.) te tonen en McIntyre (2005) is inderdaad een mooi inleidend boek. Met *Een samenleving onderzocht*, onder redactie van Billiet en Waege, is er nu echter ook in het Nederlands recent een boek verschenen dat integraal te behandelen valt, dat de lezer tot nadenken zet en dat een grote variatie aan voorbeelden aandraagt. Vandaar dat ik vanaf dit cursusjaar *Een samenleving onderzocht* voorschrijf aan propedeusestudenten sociologie.

Zeer goed is dat het boek probleem, theorie, onderzoek en beleid combineert. 'Sociaal-wetenschappelijke onderzoekers stellen voortdurend vragen over allerlei verschijnselen in de samenleving. (...) Bij het zoeken naar antwoorden op die niet zo eenvoudig te beantwoorden vragen stellen sociale wetenschappers zich doorgaans niet tevreden met het louter beschrijven van gedragingen en subjectieve toestanden van

mensen, of van kenmerken van instellingen. Zij proberen die verschijnselen ook te verklaren. Dat betekent dat zij een beroep doen op bestaande theorieën om inzicht te krijgen in hun bevindingen, meer zelfs, zij proberen om met behulp van hun bevindingen theorieën te ontwikkelen (p. 12).’ Vervolgens wordt in het eerste hoofdstuk ingegaan op het verschil tussen wetenschappelijke en alledaagse kennis. In tegenstelling tot leken beschikken wetenschappers volgens hen over een flinke dosis theoretische inzichten om allerlei feiten te interpreteren, waarbij wetenschappers ook weten dat er allerlei regels of procedures zijn om te komen tot geldige en betrouwbare kennis. Om die voorschriften die onderzoekers dienen te volgen is het bij het vak methodologie te doen.

In hoofdstuk 2 staan cycli in empirisch onderzoek centraal. Behalve de empirische cyclus in theoriegericht onderzoek wordt ook een cyclus in praktijkgericht onderzoek besproken. Aan de hand van een onderzoek van Semmelweiss naar kraamvrouwenkoorts uit het midden van de negentiende eeuw wordt fraai geïllustreerd hoe in korte tijd de empirische cyclus steeds weer opnieuw kan worden doorlopen. De arts toetste creatief allerlei hypothesen die één voor één allemaal moesten worden verworpen, totdat toeval de sleutel voor de oplossing bracht. Verder wordt in dit hoofdstuk ingegaan op de begrippen inductie en deductie, waarbij duidelijk wordt gemaakt dat ‘zuiver’ inductief onderzoek niet kan bestaan, omdat onderzoek doen steeds een wisselwerking is tussen nieuwe gegevens en al bestaande verklarelementen. De bespreking van deductie wordt gekoppeld aan falsificatie en aan situaties waarbij falsificatie van de harde kern van een theorie ontlopen kan worden.

Wat de cyclus in het praktijkgericht onderzoek betreft, wordt in navolging van 't Hart e.a. (1996) gesteld dat doorgaans moet worden begonnen met het wederzijds aftasten tussen de opdrachtgever en de uitvoerende. Het praktijkprobleem moet allereerst scherp worden gekregen. Wanneer vervolgens er een diagnose van de probleemsituatie en een plan van aanpak is opgesteld, kan een eventuele interventie worden uitgevoerd. Daarna is het van belang dat het proces geëvalueerd wordt: welke delen van de interventie zijn uitgevoerd? Welke delen zijn effectief doorgevoerd? Welke delen zijn haalbaar? Tot slot zal dan een advies moeten worden opgesteld, waarbij ook moet worden aangegeven of het probleem is opgelost, wat eventuele neveneffecten zijn en in hoeverre eventuele effecten causaal zijn toe te schrijven aan delen van de interventie.

Hoofdstuk 3 handelt over het onderzoeksplan. Er wordt benadrukt dat een goed onderzoeksplan een belangrijke voorwaarde is om een onderzoek te doen slagen. Net als in het vorige hoofdstuk worden naast theoriegerichte problemen ook steeds praktijkgerichte problemen behandeld. Daarmee bereidt het boek voor op zowel fundamenteel onderzoek als toegepast onderzoek.

Een aanvulling op dit hoofdstuk zouden de criteria voor een probleemstelling kunnen zijn, zoals die recent zijn opgesteld door Oost, Brekelmans, Swanborn en Westhoff (2002). Zij stellen dat het bij een probleemstelling gaat om inhoudelijke verankering (afbakenen en definiëren van het onderwerp tegen een (inter)disciplinaire achtergrond), relevantie (formuleren wetenschappelijke en/of maatschappelijke doelstelling), precisie (vastleggen in een uitspraak van wat gegeven is en wat gezocht wordt), methodische her-

kenbaarheid (indiceren van het type onderzoek en de daarbij passende onderzoeksstructuur), consistentie (verenigen van vraag, discipline, reden, strategie en antwoord) en expositie (informerende van de deskundige, kritische, controlerende lezer). Verder blijft in hoofdstuk 3 onduidelijk wat nu het verschil is tussen een probleemstelling en een vraagstelling.

Hoofdstuk 4 gaat over operationaliseren. In dat hoofdstuk gaat het om het bepalen van de onderzoekseenheden, het meten van kenmerken en het specificeren van relaties tussen kenmerken. Ook wordt er aandacht besteed aan verbanden tussen onderzoekseenheden (met kort aandacht voor sociale netwerkanalyse). Tot slot komen de belangrijke begrippen betrouwbaarheid en validiteit aan bod, waarbij ook wordt ingegaan op toevallige en systematische fouten. Vooral aan de laatste soort fouten wordt veel aandacht besteed. De betrouwbaarheid wordt grondig uitgelegd via onder meer de test-hertest betrouwbaarheid. Hierbij is het vreemd dat ze het begrip interne consistentie (Cronbachs alfa) onbesproken laten. Temeer daar wel wordt opgemerkt dat er bij complexe kenmerken vaak gebruik wordt gemaakt van schalen. Wat validiteit betreft wordt met name ingegaan op inhouds- en criteriumvaliditeit en wordt constructvaliditeit slechts kort besproken. Voor het uitleggen van inhoudsvaliditeit wordt fraai gebruikgemaakt van een discussie over het operationaliseren van het anomiebegrip, waarbij wordt duidelijk gemaakt dat het begrip zoals door een Amerikaanse onderzoeker in de jaren vijftig bepaald een ongeldige meting was van het begrip zoals bedoeld door Durkheim.

Een van de leukste methodologische onderwerpen om uit te leggen vind ik zelf het

introduceren van een derde variabele en de daarbijbehorende begrippen mediatie, schijnsamenhang en interactie (moderatie). De uitleg in het boek hierover is enigszins mager. Hierbij valt het ook te betreuren dat er geen gebruik wordt gemaakt van de letters X, Y en Z voor het aangeven van onafhankelijke, afhankelijke en derde variabelen. In plaats daarvan worden in verschillende figuren allerlei willekeurige combinaties van letters gehanteerd. Ook valt het te hopen dat de auteurs in een volgende druk met voorbeelden komen die gebaseerd zijn op werkelijke gegevens. Voor de uitleg van mediatie, schijnsamenhang en interactie zijn genoeg voorbeelden te vinden.

Hoofdstuk 5 behandelt experimentele designs. Allereerst wordt het zuiver experimenteel design besproken. Het principe van een controlegroep, randomisatie (of matching) en een voormeting worden daarbij behandeld. Ook komen bedreigingen van de interne en externe geldigheid aan bod. Vervolgens worden quasi-experimentele designs besproken en wordt uiteengezet waarom praktische of ethische bezwaren het klassieke design soms in de weg staan. Tot slot wordt ook ingegaan op pre-experimentele designs, waarbij uiteraard wordt opgemerkt dat via dat soort designs causale uitspraken over de effecten van een beleidsmaatregel bijna volledig uitgesloten zijn.

Het boek schuwt formules gelukkig niet. Zo worden in hoofdstuk 6 verschillen tussen types van steekproeven uitgelegd aan de hand van formules voor het berekenen van standaardfouten. Op die manier wordt het snel inzichtelijk dat de standaardfout bij een tweetrapssteekproef (bijvoorbeeld leerlingen binnen klassen) een stuk groter is dan bij een enkelvoudige toevalssteekproef. Ook het

belang van wegen bij het schatten van een parameterwaarde bij een disproportionele gestratificeerde toevalssteekproef wordt verhelderd door een rekenvoorbeeld. In dit hoofdstuk wordt ook ingegaan op foutenbronnen bij toevalssteekproeven, zoals die verbonden kunnen zijn aan het steekproefkader (over- en onderdekking), de selectie van eenheden (bijvoorbeeld een doelpopulatie van individuen, maar een selectie van huishoudens) en non-respons.

In hoofdstuk 7 wordt het opstellen van een gestandaardiseerde vragenlijst besproken. Daarbij worden allerlei praktische aanbevelingen gedaan, zoals 'Verlies de onderzoeksvragen nooit uit het oog bij het ontwerpen van een vragenlijst. Wie een vragenlijst ontwerpt, heeft de neiging steeds meer vragen te verzinnen.' Uiteraard wordt in dit hoofdstuk ingegaan op foutenbronnen bij de totstandkoming van een antwoord, aanbevelingen voor het formuleren van vragen en antwoordcategorieën en richtlijnen bij het testen van vragenlijsten. Ook wordt gebruikgemaakt van bevindingen uit onder meer de cognitieve psychologie, zoals effecten van een geen-meningfilter of van de vraagvolgorde. Hoofdstuk 8 gaat vervolgens over het kiezen van een dataverzamelmethode. In dat hoofdstuk staat een vergelijking tussen een face-to-face-interview en een postenquête centraal. Een telefonische enquête komt alleen beknopt aan bod. Wel wordt uitgebreid op de voors en tegens van computergestuurd data verzamelen gewezen, waarbij wordt opgemerkt dat de computer bij elke methode kan worden ingezet. Ook wordt er ingegaan op maatregelen om de respons te verhogen (Total Design Method) en op de evaluatie van de non-respons.

In hoofdstuk 9 staat kwalitatief onderzoek en

dataverzameling door open interviews centraal. Andere vormen van kwalitatief onderzoek, zoals participerende observatie en tekstanalyse, worden alleen summier behandeld. Voor het open interview wordt ingegaan op de werving van respondenten, de regels voor het interviewen en een onderwerpenlijst als hulpmiddel. Verder krijgt de techniek van het doorvragen uitgebreid aandacht. Het open interview wordt door de auteurs niet louter als een gesprek tussen twee personen gezien, maar als een wetenschappelijk verantwoorde techniek om informatie te verzamelen ter beantwoording van vooraf geformuleerde vraagstellingen.

Het boek besluit met een hoofdstuk over secundaire data-analyse waarin verscheidene inhoudelijke (trend- en vergelijkingsvragen), methodologische (replicatie, triangulatie, vergroten van de onderzoekspopulatie) en economische redenen worden aangedragen waarom secundaire data-analyses aantrekkelijk kunnen zijn. Ook wordt gewezen op mogelijke nadelen, zoals het feit dat de beoogde concepten niet precies in de secundaire dataset zijn opgenomen of dat de informatie over de tekortkomingen van de data gebrekkig is. Tot slot wordt aan het einde van het boek een selectie van belangrijke dataarchieven gegeven. Billiet, Waege en hun coauteurs hebben met *Een samenleving onderzocht* een nieuwe standaard gezet. Het is een zegen om dit boek verplicht te kunnen stellen.

Baarda, B.P. & Goede, M.P.M. de (1997). *Basisboek Methoden en Technieken. Praktische handleiding voor het opzetten en uitvoeren van onderzoek*. Houten: Stenfert Kroese.

Hart, H. 't, Dijk, J. van, Goede, M. de, Jansen, W., & Teunissen, J. (1996).

Onderzoeksmethoden. Amsterdam/Meppel: Boom.

McIntyre, L.J. (2005). *Need to know. Social Science Research Methods.* Boston etc.: McGraw-Hill.

Oost, H., Brekelmans, M., Swanborn, P. & Westhoff, G. (2002), Naar een didactiek van de probleemstelling. *Pedagogische Studiën*, 79, 18-36.

Segers, J. (1999). *Methoden voor de maatschappijwetenschappen.* Assen: Van Gorcum.

René Veenstra

Arregui, J.
Negotiation in legislative decision-making in the European Union

Dissertatie Rijksuniversiteit Groningen, ICS dissertation series

Handelsuitgave: Thela Thesis, 2004, 162 pp. ISBN 90 5170 791 6

Deze dissertatie komt voort uit een groot onderzoeksprogramma naar onderhandelingen in de besluitvorming van de Europese Unie. Het gebruik van het woord 'onderhandeling' (*negotiation* in de titel, *bargaining* in de tekst) is echter misleidend. Het boek geeft geen inzichten in de wijze waarop onderhandelingen binnen en tussen de actoren gevoerd worden. Als de auteur stelt dat onderhandelingen plaats hebben gevonden is dat op basis van het verschuiven van de posities van de actoren, niet omdat bepaalde interactie is waargenomen. Dat betekent dat andere oorzaken van veranderingen (bijvoorbeeld voor een lidstaat, een nieuwe regering met andere politieke samenstelling en andere prioriteiten) genegeerd worden. De auteur

laat zien dat er een verschuiving heeft plaatsgevonden en onderzoekt of deze onderhandelingsmodellen deze verschuivingen voorspellen. Maar rekening houdend met deze eigenaardigheid zijn de bevindingen zeker interessant en een toevoeging op wat al eerder berekend was.

De dissertatie bestaat uit een verzameling elders gepubliceerde of ter publicatie aangeboden artikelen en hoofdstukken. De inleiding schetst de besluitvorming in de Europese Unie en de belangrijkste actoren: de Commissie, het Parlement en de (regeringen van de) lidstaten. De dataset bestaat uit politieke voorstellen van de Commissie die onder de consultatie- of de codecisieprocedures vallen, uit de periode tussen januari 1999 en december 2000. Dit is opmerkelijk omdat een nieuw Parlement en een nieuwe Commissie tijdens de onderzochte periode werden geïnstalleerd, met alle gevolgen van dien voor de onderhandelingen, maar daar wordt niet over gerept. Op basis van de deskundige schattingen van experts worden per voorstel issues onderscheiden, en wordt voor ieder issue de positie van de verschillende actoren en het uiteindelijk besluit geplaatst. Onduidelijk blijft echter hoeveel experts per voorstel zijn geraadpleegd en hoe consistent hun oordelen waren. Onverklaard zijn ook de verschillende selecties uit de dataset van 66 voorstellen die vervolgens in de verschillende stukken gebruikt worden.

Hoofdstuk 2 (aangeboden aan *European Public Policy*) behandelt de tabaksrichtlijn als voorbeeld. Hoofdstuk 3 (aangeboden aan het *European Journal of Political Research*) onderzoekt of en wanneer actoren van positie schuiven tussen het begin en het einde van de onderhandelingen. Statistische relaties tussen verschillende variabelen worden

verkend: er wordt bijvoorbeeld meer gescho-
ven als het proces langer duurt, meer bij
meerderheidsbesluit dan als unanimitéit ver-
eist is, meer voor de interne markt dan voor
landbouw, meer voor harmonisatie dan voor
financiële kwesties, enz.

Hoofdstuk 4 (een artikel van de hand van de
auteur en zijn promotoren) verscheen in
2004 in een themanummer van *European
Union Politics*. Hierin worden vier modellen
toegepast om de verschuivingen in de posi-
ties van de verschillende actoren te voorspel-
len. In het nulmodel blijven de actoren bij
hun oorspronkelijke standpunten. In het
compromismodel is de eindpositie van alle
actoren hetzelfde (een compromis berekend
als gemiddelde van de startposities van de
actoren gewogen door hun relatieve macht
die per procedure verschilt). De andere twee
modellen zijn onderhandelingsmodellen: het
uitdaagmodel en het uitruilmodel (waarbij
deals gesloten worden op verschillende
issues). Het blijft onduidelijk hoe dat precies
wordt berekend. De zo verkregen voor-
spellingen worden vergeleken met de waar-
genomen eindposities. Het ruilmodel blijkt
het best te voorspellen of er sprake is of niet
van een verschuiving, en in welke richting.
Hoofdstuk 5 van dezelfde drie auteurs zal in
de bundel *The European Union decides* ver-
schijnen. Dit keer worden modellen gebruikt
om het eindbesluit (de macro-uitkomst) te
voorspellen. Het compromismodel werkt
hier beter dan de onderhandelingsmodellen.
Gezien de bevindingen was een andere volg-
orde beter geweest. De kracht van de disser-
tatie ligt (naast het groot aantal voorstellen
waarop berekeningen losgelaten worden)
namelijk juist in hoofdstuk 3 en 4, waarin
ingegaan wordt op de verschuiving van de
posities van de actoren. Daarmee wordt

gepoogd de *black box* van het proces tussen
startposities en eindbesluit te openen, een
grote verbetering ten opzichte van auteurs
die hun voorspellingen baseren op de proce-
dures en de relatieve machtsverdeling tussen
de actoren.

Het bundelen van deze bijdragen is zeker
zinnig. Het is echter jammer dat de promo-
vendus er niet één boek van gemaakt heeft,
want de herhalingen bederven het leesple-
zier. Erg storend is het als in een hoofdstuk
wordt verwezen naar delen van een andere
bundel waarin het hoofdstuk ook zal ver-
schijnen. Het is steeds gebruikelijker in de
sociale wetenschappen om op een bundel te
promoveren, het is de vraag of dergelijke dis-
sertaties ook als boek gepubliceerd en
besproken moeten worden.

Virginie Mamadouh

Bekkers, R.H.F.P.

*Giving and volunteering in the
Netherlands: sociological and psycho-
logical perspectives*

Dissertatie Universiteit Utrecht, 2004, 256
pp.
ISBN 90 393 3795 0

In zijn proefschrift analyseert Bekkers 'geef-
gedrag' van Nederlanders. Hieronder ver-
staat hij: geven aan goede doelen, doneren
van bloed, doneren van organen en partici-
patie in verenigingen (geven van tijd). De
inspiratie voor het onderzoek komt uit het
feit dat deze vormen van *prosociaal* gedrag
moeilijk lijken te rijmen met het egoïstische
mensbeeld uit de *rational choice theory*.
Bekkers laat ter verklaring verschillende soci-

ale omstandigheden en persoonlijkheidskenmerken aan bod komen. In de titel zouden eigenlijk ook nog financiële en tijdsafwegingen moeten staan, want deze komen ook een aantal keer terug in het onderzoek. Het onderzoek wijst uit dat de sociale achtergrond van mensen het geefgedrag vrijwel steeds beter voorspelt dan persoonlijkheidskenmerken. Daarbij is het effect van opleiding en religie (zowel kerkgang als 'religieuze socialisatie') het sterkst. Van de persoonlijkheidskenmerken blijft alleen empathie overeind als verklaringsfactor over de verschillende typen geefgedrag heen. De zogenaamde 'big five' uit de persoonlijkheidspsychologie blijken vrijwel geen verklaringskracht te hebben.

Naast het vinden van verklaringen voor geefgedrag komen ook verschuivingen in participatie en vrijwilligerswerk aan bod in twee hoofdstukken. De bescheiden ruimte van een boekbespreking laat echter geen uitvoerige bespreking hiervan toe.

De verklaringen voor geefgedrag staan niet los van elkaar. Er worden twee hypothesen uitgelicht die een mogelijk interactiemechanisme weergeven: de *zwakke-situatie-* en de *lage-kosten* hypothesen. De *zwakke-situatie-* hypothese stelt dat persoonlijke voorkeuren het gedrag sterker beïnvloeden wanneer de sociale norm onduidelijker of zwakker is. De *lage-kosten* hypothese stelt dat persoonlijke voorkeuren het gedrag sterker beïnvloeden naarmate dat minder geld of tijd kost. Beide hypothesen konden op basis van de gegevens echter niet op ondersteuning rekenen.

Het is jammer dat Bekkers hier ophoudt met het zoeken naar mogelijke interacties. Andere mogelijkheden waren bijvoorbeeld geweest de – door hem zelf geopperde – activering van persoonlijkheidskenmerken door

sociale omstandigheden. Ook kan ik me een 'hoge-kostenhypothese' voorstellen ten aanzien van sociale omstandigheden: naarmate de 'opoffering' (van tijd en geld) groter is, levert dat meer waardering en prestige op.

Al met al slaagt Bekkers erin op een degelijke en grondige manier de rol van sociale en persoonlijkheidskenmerken ten aanzien van geefgedrag in kaart te brengen. En het gelijktijdig beschouwen van deze factoren heeft uiteraard als voordeel dat effecten kunnen worden gecontroleerd en dat interacties kunnen worden opgespoord. Daarbij wordt methodologisch alles uit de kast gehaald om zoveel mogelijk informatie te vergaren, zowel qua onderzoeksopzet als statistische technieken. De waardering die de lezer heeft voor de dissertatie zal echter afhangen van het feit of men deze ziet als bundeling van artikelen, of meer dan dat. De artikelen los zijn zonder meer waardevol en een aantal stappen in de richting van het beter verklaren van altruïstische vormen van gedrag. Bij de bundel als zodanig zijn echter nog wel wat kanttekeningen te plaatsen.

Zo doet de rol van *rational-choice theory* nogal overbodig aan. De dissertatie in zijn geheel heeft een erg bonte schakering aan theorieën, ideeën en mechanismen. Naast de rationele-keuzetheorie en de psychologische en sociologische verklaringen uit de titel komen aan bod opvattingen over leergedrag, postmaterialistische waarden en tijd- en geldafwegingen die mensen maken. Wat echter ontbreekt is een poging dit tot een geheel te smeden. Zonder deze poging tot integratie is het moeilijk voor te stellen hoe we op deze weg verder kunnen komen en in de toekomst menselijk (altruïstisch) gedrag beter kunnen gaan begrijpen.

Een mogelijke reden voor het erbij halen van

rationele-keuzetheorie is dat de verschillende vormen van 'geefgedrag' (geld, bloed, organen en participatie) anders niet duidelijk samenhangen. Nu is er een gemene deler: prosociaal gedrag, oftewel schijnbare afwijkingen van egoïstisch gedrag. Het lidmaatschap van verenigingen en met name het doen van vrijwilligerswerk worden met de nadruk op 'geven van tijd' echter te eenzijdig belicht. Zaken als het opdoen of onderhouden van sociale contacten en het aanleren van vaardigheden zijn maar enkele 'pay offs' die dit soort gedrag weer een erg rationele gedaante kunnen geven.

Tot slot is er een punt van aandacht, dat een breder publiek van onderzoekers zich aan zou moeten trekken. Ook al blijken sociale condities meer te verklaren dan persoonlijkheidskenmerken en zijn er allerlei interacties te verzinnen, de mate waarin we geefgedrag en participatie kunnen verklaren blijft gering. Na opsomming van allerlei factoren waarvan we vermoeden dat ze iets betekenen, wordt er nog steeds nauwelijks meer dan tien procent van de gedragsverschillen verklaard. Er is dus een duidelijke behoefte aan factoren die geefgedrag beter verklaren. Bekkers geeft hiertoe een aantal aardige aanzetten, in de vorm van 'social incentives' en werking van sociale netwerken. Ik meen begrepen te hebben dat hij inmiddels verder deze weg is ingeslagen en het onderzoek voortzet in dit veld. Dat lijkt me een goede zaak.

Erik van Ingen

Maleševic, S.
The sociology of ethnicity

London: Sage Publications, 2004, 200 pp.
ISBN 0 7619 4041 3

Etnische conflicten liggen niet alleen ten grondslag aan recente burgeroorlogen in Rwanda en voormalig Joegoslavië, maar kenmerken ook de hedendaagse Noordwest-Europese multiculturele samenleving. Wie meer wil weten over de sociologische bijdrage aan het denken over etnische relaties zal zeker geïnteresseerd zijn in het boek *The Sociology of Ethnicity*. Sinisa Maleševic geeft een uitgebreid overzicht van sociologische opvattingen over etniciteit en etnische relaties, van de 'founding fathers' van de sociologie tot en met de hedendaagse stromingen in het sociologische debat. Zoals Maleševic zelf zegt: 'The key objective of this book is systematically to survey and critically analyse leading sociological theories of ethnic relation'. Maar Maleševic wil meer dan alleen een overzicht van verschillende theoretische stromingen geven. Hij wil ook kritisch evalueren.

Hoewel geen enkel overzicht ooit helemaal compleet kan zijn, komen de meest invloedrijke hedendaagse sociologische verklaringen van etnische relaties aan bod: neomarxisme, functionalisme, symbolisch interactionisme, sociobiologie, rationele-keuzetheorie, elitetheorie, neoweberianisme, en wat Maleševic noemt: 'anti-foundationalism'. Maleševic begint met een duidelijk overzicht van de ontwikkeling in het sociologisch denken over etniciteit. Door het begrip etniciteit te bespreken in verhouding tot begrippen als 'ras' 'nationaliteit' en 'religieuze groep' plaatst hij het in een bredere context.

Vervolgens betoogt Malešević dat de opvattingen van de klassieke sociologen aan de basis liggen van de huidige verklaringen van etnische relaties, ook al was geen van hen specifiek bezig met de studie van etniciteit of etnische relaties.

Hoewel marxisten etniciteit traditiegetrouw hebben beschouwd als een ideologisch masker waarachter slechts klassenverschillen schuilgaan, staat het neomarxisme meer open voor andere, meer cultureel bepaalde verschillen, aldus Malešević. Ook neomarxistische benaderingen zijn vooral gericht op economische en klassenconflicten, en zien de verscheidenheid van de etnisch gestructureerde werkelijkheid die tot conflicten leidt over het hoofd.

Volgens structureel-functionalisten zal modernisering een eind maken aan etnische banden; hun standpunt lijkt op dat van de theoretici over de 'plural society' die verschillende etnische groepen willen integreren in een overkoepelende politieke structuur.

Vanuit het symbolisch interactionisme wordt etniciteit als een sociaal proces gezien, waarin individuen en groepen hun definitie van de situatie bepalen en eventueel veranderen. Vooral vanuit de Chicago School werd een dynamisch perspectief op etniciteit ontwikkeld. Malešević vindt echter dat de symbolisch-interactionistische benadering te weinig recht doet aan de economische en politieke realiteit van etnische relaties.

De sociobiologische benadering daarentegen bekritiseert de opvatting dat etniciteit een sociaal construct is waarin individuen hun eigen betekenis geven aan symbolische en culturele situaties. Volgens sociobiologen zijn individuen genetisch geprogrammeerd om hun genen te reproduceren. In hun ogen is etniciteit slechts een uitbreiding van het

proces van 'kin-selection' waardoor individuen en zich indirect reproduceren.

Hiertegenover staat de opvatting van de zogenaamde elitetheorie van etnische relaties, die stelt dat individuen juist politieke wezens zijn. Ook bij deze opvatting plaatst Malešević echter een kanttekening: individuen worden hier gezien als passief en conformistisch, en de motieven achter etnische mobilisatie worden genegeerd.

Vanuit de rationele-keuzetheorie is etniciteit niets meer dan een voordeel dat onder bepaalde omstandigheden gebruikt kan worden voor persoonlijk gewin. Het spreken van dezelfde taal of het delen van religieuze tradities of andere culturele gelijkenissen creëert een band tussen individuen en maakt zo collectieve actie minder kostbaar. Hoewel deze benadering succesvol is in het benadrukken van het dynamische en soms ook manipulatieve karakter van etniciteit, waarschuwt Malešević voor het negeren van cultuur en politiek en voor het onderschatten van de structurele condities waaronder individuele keuzes gemaakt worden.

Vervolgens wordt de neoweberiaanse stroming onder de loep genomen. De verschillende stromingen die Malešević bespreekt schieten volgens hem alle tekort door hun eenzijdige gebruik van Webers theorie van sociale actie, maar wel brengen zij de complexiteit van etnische relaties goed in beeld.

Tot slot worden postmoderne, poststructurele, postmarxistische, feministische en socio-psychoanalytische benaderingen van etniciteit nader bekeken onder de algemene noemer van 'anti-foundationalist approaches'. Van deze benaderingen is Malešević het minst onder de indruk vanwege een vergaand relativisme en cultureel determinisme. Uiteindelijk kunnen *alle* theoretische per-

spectieven een coherente verklaring geven van etnische conflicten, zoals Malešević laat zien in het laatste hoofdstuk waarin hij de genocide in Rwanda van 1994 als voorbeeld neemt, maar dit laat de lezer toch met een onbevredigd gevoel achter. Dat Malešević uiteindelijk een integratie van de neoweberiaanse en de elitetheorie voorstelt voor de verklaring van etnische conflicten, verandert daar niet veel aan. Dit ligt waarschijnlijk aan het feit dat, zoals Malešević zelf ook zegt, '[e]thnic group relations, just as any other aspect of social reality, are too vast, too complex and too vibrant to allow for the employment of neat conceptual apparatuses which would generate instant explanations and quick solutions' (p. 182). Desalniettemin geeft *The sociology of ethnicity* zeker een interessante en uitgebreide analyse van de sociologische bijdrage aan het denken over etniciteit en etnische relaties.

Djamila Schans

Heuvel, J.H.J. van den
*De moraliserende overheid:
een eeuw filmbeleid*

Utrecht: Uitgeverij Lemma, 2004, 160 pp.
ISBN 90 5931 196 5

In deze studie gaat bestuurshistoricus Hans van den Heuvel op zoek naar argumenten en instrumenten die zijn gebruikt om de Nederlandse filmvertoning en -productie te controleren en te beperken. De gevolgen voor de Nederlandse filmcultuur blijven buiten beschouwing; het is een studie naar normen, waarden en beleid.

Van den Heuvel richt zich in zijn onderzoek

overwegend op de periode vóór de 'culturele revolutie' van eind jaren zestig. Er was regulering van en toezicht op de krachtige groei van de moderne vermaaksfilm. Het 'cultureel-mentale klimaat' of 'de tijdgeest' gebruikt Van den Heuvel hiervoor als het verklarende gegeven. Hij beschouwt het filmbeleid tevens als spiegel van deze 'nationale Nederlandse mentaliteit'.

Hans van den Heuvel is hoogleraar in de beleidswetenschap aan de Vrije Universiteit. Hij schreef eerder over de opbouw van het omroepbestel en was medeauteur van een opdrachtstudie over film en overheidsbeleid in het kader van beleidsveranderingen begin jaren negentig.

Hij maakt in *De moraliserende overheid* gebruik van een groot aantal historische commentaren en beleidsstukken. Zo passeren de Centrale Jeugdraad, de paus, de Anti-Revolutionaire Staatkunde, Menno Ter Braak en een aantal krantenartikelen de revue. Daarnaast baseert hij zich op recente politiekhistorische studies en voor specifieke citaten verwijst hij naar een aantal doctoraalscripties. Zijn archiefwerk betreft vrijwel uitsluitend de periode 1945-1960 en omvat ambtelijke correspondentie, handelingen van de Staten-Generaal en een aantal archieven van beroepsverenigingen.

Van den Heuvel schrijft: 'Het filmbeleid maakt onderdeel uit van de bredere cultuur die een volk identificeert en is een van de middelen om onze mentale collectiviteit te helpen realiseren.' Het beleid weerspiegelt, construeert en volgt uit een 'nationale identiteit'. Vanuit de gedachte dat 'filmbeelden van grote invloed op zowel de opvattingen als het gedrag van toeschouwers waren' en met onvoltooide en bedreigde idealen van beschaving en goede zeden in het achter-

hoofd, werd filmcensuur een instrument ter bescherming van deze idealen. Hiervoor werden consequent repressieve en beperkende methoden gebruikt. Van serieus kunstbeleid ten aanzien van film was geen sprake. De censuur werd ingegeven door 'de vrijwel onomstreden confessionele en burgerlijk-ethische waarden en fatsoensnormen die zo dominant waren dat zij een deken van uniformiteit en conformiteit over de samenleving legden.' Ook de katholieken werden 'besmet' met een 'pénétration calviniste'. Daarnaast speelde een elitair wantrouwen in de zelfbeheersing van het volk en de 'angst voor nieuwe ideeën en waarden'.

De lezer kan zich af en toe storen aan de cirkelredenering die aan de studie ten grondslag ligt. De onderzoeksopzet is zo breed of vaag geformuleerd dat zij altijd klopt. Van falsificatie kan geen sprake zijn: er kunnen immers altijd wel bronnen gevonden worden die censuurbeleid bevestigen en het positioneren als onderdeel van 'de cultuur'. Aangezien het lastig is na te gaan op welke manier de auteur tot een selectie van zijn bronnenmateriaal is geraakt, rijst af en toe de gedachte of dit niet geselecteerd is om tot een bevestiging van de onderzoeksvraag te komen. Hierdoor zou het beeld van het Nederlandse filmbeleid dat Van den Heuvel schetst een overrepresentatie van restricties kunnen geven. Hij heeft immers uitsluitend gekeken naar de discussies, de onenigheden en de maatregelen.

Daarnaast is de keuze om de effecten van het beleid buiten beschouwing te laten teleurstellend. De Nederlandse filmcultuur bleef in de onderzochte periode sterk achter bij het buitenland en ontwikkelde zich tevens veel minder dan de andere, verzuilde moderne media zoals de radio of de massapers. De auteur ontwijkt de vraag in hoeverre dit het

gevolg is van de beschreven argumenten en beleidsinstrumenten. Slechts enkele malen heeft Van den Heuvel deze stap genomen, zo schrijft hij: 'Omdat de vermakelijkheidsbelasting zo laat werd afgeschaft, was zij een van de belangrijkste oorzaken van de geringe filmproductie in ons land'.

Van den Heuvel probeert in zijn boek te laten zien hoe bepaalde opvattingen ertoe leidden dat de overheid een instrument werd in de controle van filmvoorstellingen. De auteur koos ervoor om de filmcensuur te relativeren als product van haar tijd en bracht haar niet in verband met de voorstellingspraktijk. Van den Heuvel geeft toe: 'een beleidsanalyse als deze heeft een sterk normatieve inslag'. Zijn onderzoeksmotivatie maakt hij niet expliciet maar hij lijkt wel aansluiting te zoeken bij het hedendaagse 'normen en waarden'-debat. Het onderzoek kan ik dan ook niet los zien van andere uitspraken van de auteur. Hij ziet een slingerbeweging in het moraal van het bestuur en voorspelt een komende 'eeuw van de integriteit'. Een kritischere blik op de vrijheidsbeperking van de filmkeuring is juist bij een zoektocht naar een historische parallel op zijn plaats. Desalniettemin levert Van den Heuvel een hoognodige impuls aan een onderzoeksterrein dat om aandacht vraagt van Nederlandse beleidswetenschappers en mediahistorici.

Joost Berkhout

Wal, M. van der
Competencies to participate in life.
Measurement and the impact of
school

Groningen: RUG (proefschrift), 2004, 218 pp.
ISBN 90 5170 767 3

De opdracht van het onderwijs behelst meer dan vakspecifieke kennisoverdracht, zo start Marieke van der Wal haar proefschrift. Als scholen leerlingen adequaat willen voorbereiden op hun toekomstig leven, moeten ze hun leerlingen meer meegeven dan 'taal en rekenen'. En dat 'meer' heeft dan betrekking op sociale competentie, burgerschapscompetentie en algemeen zelfbeeld. De studie van Van der Wal bevindt zich in goed gezelschap. Vorig jaar is door de OECD een vijfjarige studie afgerond naar de competenties die alle burgers moeten verwerven om adequaat te kunnen functioneren in een democratische en pluriforme samenleving (Rychen & Salganik, 2003). Ondanks, of misschien wel dankzij, een interdisciplinaire aanpak, komt de OECD-studie uit op drie 'sleutelcompetenties': autonoom kunnen handelen; 'gereedschappen' (tools) interactief kunnen gebruiken; kunnen functioneren in sociaal heterogene groepen. Met Van der Wal wordt het uitgangspunt gedeeld dat het onderwijs leerlingen moeten leren handelen in uiteenlopende, politieke, sociale en economische contexten. De OECD-studie maakt korte metten met het idee dat het beschikken over kennis, vaardigheden en houdingen op zichzelf voldoende zou zijn voor 'burgerschap'. Cruciaal is het handelingsvermogen van mensen. Rekenvaardigheden zijn belangrijk, maar uiteindelijk gaat het erom dat mensen

met de opgedane rekenbagage uit de voeten kunnen in uiteenlopende (beroeps)contexten. En dat veronderstelt de bereidheid om te handelen en het vermogen om 'met verstand' te handelen, bewust en flexibel. Ook in het proefschrift van Van der Wal zien we dit accent op 'competentie'.

Het belang van *Competencies to participate in life* ligt vooral in de onderwijskundige invalshoek: verschillen scholen voor voortgezet onderwijs in de mate waarin ze een 'brede onderwijsdoelstelling' realiseren, en kunnen die eventuele verschillen verklaard worden door schoolcompositiefactoren?

Als ik de resultaten in vogelvlucht samenvat, levert het proefschrift het volgende beeld op. De meeste leerlingen hebben een positief beeld van zichzelf en van hun academische en sociale competentie. Wat betreft de scores op de wiskundetoets en leestoets zijn de verschillen tussen leerlingen groot. De kennis van leerlingen van het democratisch systeem is gemiddeld genomen goed. Hun politieke betrokkenheid is daarentegen niet groot. De grote meerderheid van de leerlingen hangt de democratische waarden aan. Verschillen tussen scholen – gemeten als de gemiddelde competenties van leerlingen van verschillende schoolpopulaties – zien we als het gaat om algemeen, academisch en sociaal zelfbeeld, politieke betrokkenheid, en hun wiskundecompetentie. Deze verschillen blijken samen te hangen met de denominatie van de school en/of de breedte van de school. Voor het onderwijs(beleid) is vooral de bevinding van Van der Wal van belang dat er geen empirische evidentie is voor de 'uitruil van competenties': schoolpopulaties die goede academische competenties hebben, hebben ook een goede burgerschapscompetentie en een positief academisch zelfbeeld. Ook

binnen klassen is er geen sprake van uitruil. Deze bevinding is van belang omdat het een ankerpunt geeft in de discussie over de vraag waar de kostbare onderwijstijd aan besteed zou moeten worden. Op basis van dit proefschrift lijkt het te gaan om 'elkaar aanvullende onderwijsdoelen' en niet om 'concurrerende onderwijsdoelen'. Dit ligt in de lijn van de uitkomsten van internationaal onderzoek.

In het proefschrift wordt veel aandacht besteed aan de vraag hoe competenties gemeenten kunnen worden. Idealiter moet een meetinstrument de onderliggende structuur van een competentie representeren – zowel aandacht voor attitudes, vaardigheden, kennis als reflectie – en daarnaast inzicht kunnen bieden in het handelingsvermogen van leerlingen. Dergelijke instrumenten zijn voor de onderscheiden competenties echter niet voorhanden en het zelf ontwikkelen van de benodigde meetinstrumenten was in het kader van dit onderzoek ondoenlijk. Van der Wal heeft daarom gebruikgemaakt van bestaande instrumenten. Voor de basiscompetenties taalvaardigheid, rekenvaardigheid en burgerschapscompetentie, is gekozen voor een prestatietoets en een instrument voor het meten van de zelfpercepties (hoe beoordeelt een leerling het eigen functioneren?). Sociale competentie en algemeen zelfbeeld zijn uitsluitend gemeten in termen van

de zelfperceptie die leerlingen hebben met betrekking tot de betreffende competentie. De gebruikte instrumenten zijn voldoende betrouwbaar, maar bij de validiteit zijn de nodige vraagtekens te zetten, hetgeen Van der Wal ook zelf in het slothoofdstuk doet. Er wordt niet alleen te weinig recht gedaan aan de complexe structuur van een competentie, ook de keuze voor zelfrapportage-instrumenten brengt validiteitsproblemen met zich mee. Zo geeft het bijvoorbeeld te denken dat vmbo-leerlingen zichzelf sociaal competentier inschatten dan vwo-leerlingen en jongens zichzelf sociaal competentier vinden dan meisjes. Maar ook hier geldt dat de studie van Van der Wal zich in goed gezelschap bevindt. Ook de genoemde OECD-studie heeft nog geen goede meetinstrumenten opgeleverd voor de burgerschapscompetenties. Gezien het belang dat alom aan burgerschapsvorming wordt gehecht, ligt hier een belangrijke ontwikkeltaak voor onderwijsonderzoekers. Het proefschrift van Van der Wal levert daaraan een waardevolle bijdrage.

Geert ten Dam

Rychen, D.S. & Salganik, L.H. (2003). *Key competencies for a successful life and well-functioning society*. Göttingen: Hogrefe & Huber Publishers.

Ontvangen publicaties Mens & Maatschappij 2005-2

- Gesthuizen, Maurice, *The life-course of the low-educated in the Netherlands*, NOW, Wageningen 2004, ISBN 90 9018 587 9
- Gier, Erik de, Swaan A. de, Ooijens, M., *Dutch welfare reform in an expanding Europe: the neighbours view*, Het Spinhuis, Amsterdam 2004, ISBN 90 5589 225 4
- Jennissen, Roel, *Macro-economic determinants of international migration in Europe*, Dutch University Press, Amsterdam 2004, ISBN 90 3619 022 3
- PON instituut, *De WMO: laveren tussen angst en ambitie*, PON instituut, Tilburg 2004, ISBN 90 5049 312 2
- Sociaal en Cultureel Planbureau, *Achter de schermen*, Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2004, ISBN 90 377 0129 9
- Sociaal en Cultureel Planbureau, *Sociale uitsluiting in Nederland*, Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2004, ISBN 90 377 0160 4
- Sociaal en Cultureel Planbureau, *Verpleging en verzorging verklaard*, Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2004, ISBN 90 377 0189 2
- Spijker, Jeroen, *Socioeconomic determinants of regional morality in Europe*, Dutch University Press, Amsterdam 2004, ISBN 90 3619 012 6